

František Burianek

V literární vědě a publicistice byl už dost jasně, důkladně a přesvědčivě osvětlen jedinečný typ Haškovy satiry, a to i v kontextu světovém. Byla také dost pronikavě určena osobitost satirických prostředků Haškových. A dost byla vyznačena a zdůrazněna i internacionální ideová orientace autora Osudů dobrého vojáka Švejka.

Stále je však podle mého názoru místo na otázku, tážající se českosti a národního původu Haškovy satiry, jejích kořenů v domácí a soudobé tradici.

Například: satirický typ "dobrého vojáka", který ve své naivní nebo idiotské lojalitě zrcadlí a zesměšňuje nesmyslnost a odporčnost vládnoucí moci ideologické a politické. Tedy to, co je nejpříznačnějším rysem Haškova švejkovského typu.

Ocitujme si z českého prostředí z prvního desetiletí našeho století:

Říkává nám náš pan hejtman,
že jsme psi a prasata,
a my o něm říkávali,
že má srdce ze zlata.

Poznali jste ovšem snadno podle veršové formy, že to není Hašek. Je to básník, považovaný právem za jednoho z nejčestějších, Fráňa Šrámek. A jsou to verše ze sbírky Modrý a rudý, která vyšla už v roce 1906 a vyjádřila typickou situaci českého lidového myšlení a cítění - i vyjadřování.

Nebo:

Ó krajani, pryč s velezradou
a klobouk dolů před armádou!
Ať žijou koule, bodáky,
ať žije naše stará láska
a spojení s Prusáky!

My chceme se co Češi věrní,
v boj jdouce jako na výlet,
pod prapory, kde orlí černí,
dát rozsekat a rozstřílet!

Tohle sice neprohlašuje dobrý voják Švejk, ten se nevyjadřoval verši, tohle nenapsal Jaroslav Hašek, nýbrž František Gellner ve svém Zpěvu zahraničně-politickém. Není to však od Haška moc daleko. Bylo to napsáno v témže roce 1911, kdy si Hašek vymyslel svého "dobrého vojáka". A v témže roce odpovídá v Gellnerových verších loajální české poselstvo novému místodržícímu království českého na výtku, že nejsou dost spolehlivě poslušní, slovy, která jako by už předznamenávala lojalitu Švejkovu:

Vznešený pane, my se dáme
rozsekat všichni na kousky -
odpusťte, že vám omlouváme -
s radostí za stát rakouský.

Z české satiry před první světovou válkou bychom mohli uvést víc příkladů, jež dokládají, z jakých dobových podmínek, z jaké české, nejen společenské, ale i literární půdy vyrůstaly satiry Haškovy. Citované ukázky veršované politické satiry, ale i mnohé satirické prózy (např. Gellnerovy po-

vídky Vojtíšek jde zachraňovat lidstvo, Povídka s rodozpytem) dokládají satirickou tradici, která bezprostředně předcházela Haškově satíře a byla jí spoluutvářena, ale která nesla v sobě odkaz dávné zkušenosti českého lidu, zkušenosti, že proti nespravedlivé, bezohledné a lživé vládnoucí moci lze i v největším ponížení a ve zdánlivé bezmocnosti bojovat. Haškově Švejku dostal tento velký historický zápas české literatury do vítězného finále.

Sergej N i k o l s k i j (SSSR)

Ochtěl bych se dotknout některých rysů Haškova románu jako vrcholu jeho satiry.

Dílo Jaroslava Haška vyrostlo z přelomové, revoluční epochy, epochy obrovských sociálně historických přeměn. Atmosféra té epochy, proces všeobecného přehodnocování hodnot v mnoha směrech předurčily samo zaměření a tón spisovatelovy satiry, v níž zaznívá patos odhalení přežívajícího světa a rozléhá se hurónský, neuctivý smích lidových vrstev společnosti, které vypověděly poslušnost silám sociálně politického útisku.

Mnohé zvláštnosti Haškovy satiry a především jeho román Osudy dobrého vojáka Švejka mají své analogie v literatuře z období renesance, kdy psali své komické eposy Rabelais a Cervantes, jejichž díla vznikla rovněž na přelomu epoch, v době tektonických zlomů ve vědomí lidstva, a svými kořeny rovněž sahala do prastarých vrstev lidového humoru.

Smích Rabelaisův, Cervantesův i Haškov, to je smích, který měl na mysli Karel Marx, když říkal, že "lidstvo se vesele loučí se svou minulostí". "Dějiny jsou důkladné a když pochovávají nějakou starou formu, procházejí mnoha fázemi. Poslední fází každé formy světových dějin je jejich komedie."

S Cervantesem a Rabelaisem sblížuje Haška především parodování celého systému představ a hodnot, které přežily svou dobu, komická souvztažnost těchto představ a hodnot s reálným životem. V díle španělského spisovatele takový systém představuje způsob existence a vědomí rytířské epochy.

U Haška je to obraz světa, který oficiálně předpisoval a vnucoval imperialistický stát, který však už pozbyl důvěry lidových mas. Hlavním zdrojem smíchu v Haškově komické epopeji je interference těchto dvou vědomí, oficiálního a lidového, dvou obrazů světa, interference, která také tvoří základ burleskní struktury románu.

Přitom komický efekt vzniká nejen působením hrdinů, kteří patří k rozdílným sociálním světům, ale i v případech, kdy se odlišné představy kříží a prolínají ve vědomí jednoho a téhož hrdiny. Obzvláště výrazný a barvitý je samozřejmě obraz Švejka, v jehož jednání a výrocích se předeepsané normy chování neustále mísí s parodií. V promiskuitě těchto principů spočívá provokativní aktivita hrdiny.

Haškovu epopej sblížuje s renesančním románem a zejména s tvorbou Rabelaisovou ovzduší nespoutaného, radostného lidového smíchu. V celé světové literatuře 20. století se těžko najde jiná taková komická epopej, v níž by byl obsažen stejně mocný prvek lidového smíchu jako v Haškově románu. Ba co víc: satira v románě českého spisovatele dosáhla rysů téměř lidového vypravěčství. Haškův román je mnoha svými kvalitami spřízněn nejen s renesanční prózou, ale i s lidovou epikou, jejíž zdroje pramení z prazákladů lidové vypravěčské kultury. Sám obraz Švejka, jenž patří současně do kategorie "moudrých bláznů" i důmyslných chytráků s bohatou lidovou tradicí, v mnohém připomíná pohádkové hrdiny. Nesmíme rovněž zapomínat, že román má přes sto padesát vložených komických povídek, pojatých ve stejném duchu lidového humoru. Mimoděk se v této souvislosti vybavují v paměti pohádky z Tisíce a jedné noci, historky o Nasredinovi, vypravěčský cy-

klus o Tillovi Bulenspieglovi nebo Boccacciův Dekameron. Hašek dokázal vytvořit komickou epopej, která plně obstojí ve srovnání nejen s vrcholnými díly světové literatury, ale i s anonymními výtvary světové lidové slovesnosti.

Při vší podotknouti Osudů dobrého vojáka Švejka s renesančními komickými romány a s tradiční lidovou a pololidovou epikou je ovšem román českého spisovatele jednoznačně dílem 20. století. Je to moderní protiimperialistická satira. Příznačný je sám Haškův zvýšený zájem o sociálně politický život, zájem tak typický pro spisovatele našeho století. Nejpodstatnější typologická zvláštnost románu spočívá v tom, že dílo bezprostředně zachycuje základní sociálně politické procesy a události epochy. Jeho tématem je největší politická a historická událost doby - světová imperialistická válka - a poměr lidových mas k ní. Hlavním objektem uměleckého odhalení, na který dopadá veškerá síla Haškova smíchu, jsou instituce sociálně politického útisku a násilí: monarchie, policejní a byrokratický aparát, militaristické kruhy. A přestože se rozpětí Haškovy satiry a jeho humoru zdaleka neomezuje tímto rámcem (je mnohem širší a téměř univerzální), faktem zůstává, že člověk, který by neznal státně politický systém Rakousko-Uherska a podobný systém vůbec, mohl by na základě Haškových děl cele rekonstruovat jeho strukturu: satirikova pozornost se nevyhnula ani jednomu jeho článku. Haškův román je protiimperialistická satira, naruby obrácená hrdinská epopej.

Obraz krize buržoazního světa a obrovská síla negace obsažená v Haškově komické epopeji jsou těsně spjata se spise-

vatelovým revolučním uvědoměním, s jeho revolučními názory, které přímo vyjádřil v Rudém právu souběžně s prací na románu. Dobře to ukázal ve své knize Jaroslav Hašek novinář (Praha 1983) Zdeněk Hoření. Jsou ovšem příznaky, že podle autorova záměru měly být revoluční procesy zobrazeny v románu i mnohem bezprostředněji. Jak známo, smrt Haškovi zabránila, aby své hlavní dílo dokončil. Avšak zkoumání geneze románu ukazuje, že spisovatel měl v úmyslu vylíčit nejen vysloveně sabotážní postoj Čechů a Slováků k rakouské armádě, ale i jejich další boj za národní a sociální svobodu, a to v jednotkách československých dobrovolníků v Rusku, poté i v Rudé armádě. Podrobněji se touto otázkou zabývám ve studii otištěné v časopise Česká literatura (1983, č. 1).

Hašek sám zanechal svědectví o celkovém záměru románu. Je to reklamní plakát, jímž autor a jeho přátelé oznamovali veřejnosti vydání prvních sešitů románu. Název románu Hašek formuloval takto: Osudy dobrého vojáka Švejka za světové i občanské války zde i v Rusku. Plán oznámený na plakátcích Hašek také uskutečňoval. Bezpečně víme, že Švejk, jakož i mnozí jiní hrdinové, se brzy měli octnout v ruském zajetí. V doslovu k první části románu Hašek např. píše: "Ukončuje první díl knihy Osudy dobrého vojáka Švejka (V zázemí) oznamuji, že budou nyní vycházet rychle za sebou dva díly: Na frontě a V zajetí." K tomu dodejme, že už v Rusku napsal novelu Dobrý voják Švejk v zajetí, která je svého druhu náčrtem k románu. Také Fr. Langer ve svých vzpomínkách uvádí, jak se dále rozvíjel záměr, který v Haškovi dozrál rovněž už v Rusku: V létě roku 1917, brzy po vydání novely Dobrý

voják Švejk v zajetí, Hašek navrhl Langerovi, s nímž sloužil u stejného československého pluku v legiích, aby spolu napsali hru o Švejkovi, jak se hrdina chystá vstoupit do československého vojska. O tom, že Hašek měl v úmyslu v dalším vylíčit účast Čechů a Slováků v občanské válce, v bojích Rudé armády, svědčí i vzpomínky Haškových spolubojovníků v Páté armádě, sebrané ve statí Karla Kreibicha, a také svědectví I.F. Rimanova, J.S. Nikolajeva a zvláště Ivana Olbrachta. Všechny doklady se shodují a vzájemně se potvrzují. Na druhé straně neexistují svědectví, která by jim odporovala.

Důležité jsou také vzpomínky Alexandry Lvovové, která vypráví, že Hašek, když začínal psát román, řekl: "Vysměju se všem těm pitomcům a zároveň ukážu, jaká je naše pravá povaha a co dokáže."

Dochovaný text románu tento Haškův výrok nevysvětluje; zato se však plně shoduje s výše osvětleným záměrem, i s Haškovou myšlenkou, která se nejednou opakuje v jeho člancích z roku 1917: že teprve v boji proti Rakousko-Uhersku Češi ukázali svůj "pevný nezdolný charakter". Srovnejme i jiný výrok z legionářského období: "Povahy váhavé a úzkostlivé, ocitnuvše se v ohni zkoušek, tváří v tvář neúprosné pravdě, procházely obrozující lázni a stali se muži." Nebo: "Z tíživé poroby z třístaletého rahství rodí se lid nový, odvážný a smělý, s rovnou páteří, s hrdinným leskem v zraku, s duší ohnivou a obětavou."

Proces, v němž se podle Haškova mínění odhalovala skutečná národní povaha Čechů, měl podle těchto předpokladů najít určité místo v románě. To neznámá, že Haškovo dílo by

přítom pozbylo humoristický ráz, nebo že by Švejk přestal být veselým vtipálkem a komikem. Lze jen předpokládat, že by se poněkud změnilo zaměření a funkce jeho humoru.

Ať je tomu jakkoli, zprávy, které máme o záměru románu, opravňují k tvrzení, že přelomová epocha se tu odrazila nejen v onom duchu satirické negace starého světa, jímž je Haškův román prodehnut, ale i ve spisovatelově úmyslu ukázat přímý zápas dvou světů v boji za národní a sociální svobodu.

Manfred J ä h n i c h e n (NDR)

Dovolte, abych přednesl několik poznámek k přijetí Švejka ve Výmarské republice a v NDR.

Přehlížíme-li česko-německé literární vztahy od jejich počátků až do současnosti, vyznačuje se německá recepce Švejka řadou momentů, které jí způsobují zvláštní postavení a svědčí o výjimečné intenzitě. Toto vyplývá z celé řady činitelů:

Za prvé: Je to román, který od té doby, co byl poprvé přeložen Gretou Reinerovou v roce 1926 v pražském nakladatelství Synkově (do roku 1933 následovala další 4 vydání, mezi jinými také v "Berliner Universum Bücherei für alle" /Berlínská knihovna Universum pro všechny/) a také po spálení na fašistické hranici 10.5. 1933 v Berlíně dále vycházel německy v sovětském exilu. Od založení NDR patří k těm románům, které byly nepřetržitě vydávány; od roku 1953 do roku 1960 v berlínském nakladatelství Dietz-Verlag 4 vydání s celkovým nákladem 110 000 výtisků, a potom v nakladatelství Aufbau-Verlag v různých výběrových řadách 10 vydání s celkem 345 000 výtisky. Za druhé: Již existující vliv románu na veřejnost zesílil různými dramaturgiemi a inscenacemi v divadle, filmu, televizi a rozhlasu, z nichž měly hlavně dvě základní kulturně politický a literární vliv.

Za a/ Piscatorova inscenace, která měla neobyčejný ohlas v lednu roku 1928 v Berlíně v jeho tehdejší "Politisches Theater" ("Politickém divadle"). M. Majerová, která přijela do Berlína jako zvláštní zpravodaj, hovořila o tom, že Berlín - tenkrát jedno z divadelních středisek světa - je rozpolcen na

dva tábory, pro Švejka a proti Švejkovi.

Za b/ Brechtova aktualizace a přepracování Švejka , které provedl v roce 1943 a poté v NDR dal hrát ve svém Berliner Ansemble pod názvem Švejk v druhé světové válce. Dlouhá léta se hraje Brechtův Švejk přes celou řadu koncepcních změn, jež si taková aktualizace neodvratně vyžaduje, aby se mohla postava Švejka znovu zakořenit v široké veřejnosti a v naší současnosti.

Za třetí: Těmito momenty se dosáhlo dáletrvajícího vlivu, který je také zjevný v soudobé publicistice a literární vědě diskusí o postavě Švejka.

V dvacátých letech to byli především němečtí socialističtí resp. pokrokoví pražští spisovatelé a publicisté jako F.C. Weiskopf, E.E. Kisch, Alfred Fuchs, Karel Kreibich. Max Brod nebo Willy Haas, ale pak také berlínští komunističtí a s levicí sympatizující intelektuálové jako J.R. Becher nebo Kurt Tucholsky, kteří se postavou Švejka zabývali a usilovali o to diferencovaným postupem hodnotit jeho charakter. V literární situaci, kdy se Remarque svým slavným románem Na západní frontě klid nebo Renn svým románem Válka snažili varovat před imperialistickou válečnou mašinerií, vedla se diskuse o postavě Švejka, která sloužila zároveň k politické a světonázorové diferenciaci.

Přítom - u levicově smýšlejících a komunistických intelektuálů měla převahu interpretace, zdůrazňující Švejkův antimilitaristický postoj, aniž mu přítom přiřazovala vlastnosti třídního bojovníka; Becher hovořil o "typu moderního českého Wojcka" a zdůrazňuje takovým srovnáním jistou pasivitu Josefa Švejka.

V žurnalistice - a nyní i ve vědeckých publikacích v NDR - se navázalo na tyto zásadní poznatky, které se nyní aktualizují - často ve styku se soudobými výsledky české marxistické kritiky. To se projevuje rozličným způsobem: jednou je to skutečnost, že interpretace Weiskopfova, Kischova nebo Tucholského tvoří jakýsi doslov (jako např. ve výběrové řadě berlínského nakladatelství Aufbau-Verlag Taschenbibliothek der Weltliteratur). Tyto interpretace Švejka stejně jako zásadní hodnocení J. Fučíka, jsou obsaženy v mnoha doslovecích k četným výběrovým svazkům Haškova obsáhlého prozaického díla.

Dále si musíme uvědomit skutečnost, že také ve vědeckých, případně žurnalistických publikacích se obráží recepční nebo interpretační dějiny Švejka v německé kultuře, např. nejnovější německý překlad knihy Lidský profil Jaroslava Haška od R. Pytlíka přibližuje osobnost J. Haška německému čtenáři. A nakonec musíme mít na zřeteli, že srovnání Haškova Švejka a Brechtova Švejka v dramatickém zpracování jsou přínosem pro marxistickou srovnávací literární vědu. To vše svědčí o neobyčejném účinku této jedinečné postavy světové literatury v německém kontextu a v NDR.

V souhrnných dějinách česko-německých literárních vztahů, přičemž se má poznatky týkají celkového pohledu, má německý překlad Švejka Greta Reinerové ve vzájemných literárních vztazích výjimečnou, ne-li jedinečnou úlohu. Výše uvedené kladné recenze německého komunistického resp. s levicí sympatizujícího tisku rozhodujícím způsobem ovlivnily recepci Švejka v českém kontextu, v kontextu domácí literatury.

Nepočítaje kladné přístupy, které zaujal I. Olbracht už roku 1921 nebo J. Fučík, dominovalo zde totiž rozhořčené odmítavé stanovisko, které na konci dvacátých let zřetelně vyslovili především Jaroslav Durych nebo Viktor Dyk, vycházejíce z katolicky konzervativních případů z nacionalistických pozic. Švejka se nehodil k svatozáří, která obklopovala Medkem realizovanou legionářskou legendu, ba dokonce na ni působil destruktivně. A nezapadával sem ani autor Švejka, který byl bolševickým funkcionářem v Rusku, a který byl měšťanskou publicistikou cílevědomě opovrhován. Proto jeho román nebyl dlouho považován za literární hodnotu. V tom smyslu při diskusi o překladu Švejka konstatuje F.C. Weiskopf: "Literární kritici se rozčilují, vážení profesori zatracují "dobrého vojáka" co by bezhodnotnou prasárnu, která způsobí v očích ciziny jen ostudu." Grete Reiner, překladatelka Haškova díla, mohla již v květnu 1927 oprávněně konstatovat: "... největším zadostiučiněním je pro mne ta okolnost, že teprve překladem Švejka do němčiny byla odhalena Haškova hodnota i před jeho krajany." Totéž vyplývá i z dějin recepce Švejka v českém kontextu třicátých let.

Tyto poznámky se dají dále rozvést a prohloubit. Vycházejí ze stanoviska srovnávací literární vědy a z hlediska zahraničního bohemy, nabízejí se nám dvě možnosti, jak tuto problematiku vidět: za a/ literárně typologické analogie, případně difference Švejka vůči dobovým, případně pozdějším německým dílům, která se zabývají osudem člověka v první a druhé světové válce, a za b/ relace mezi českým originálem a německým překladem.

Proteže jsem se již pokusil své stanovisko krátce

V žurnalistice - a nyní i ve vědeckých publikacích v NDR - se navázalo na tyto zásadní poznatky, které se nyní aktualizují - často ve styku se soudobými výsledky české marxistické kritiky. To se projevuje rozličným způsobem: jednou je to skutečnost, že interpretace Weiskopfova, Kischova nebo Tucholského tvoří jakýsi doslov (jako např. ve výběrové řadě berlínského nakladatelství Aufbau-Verlag Taschenbibliothek der Weltliteratur). Tyto interpretace Švejka stejně jako zásadní hodnocení J. Fučíka, jsou obsaženy v mnoha doslovecích k četným výběrovým svazkům Haškova obsáhlého prozaického díla.

Dále si musíme uvědomit skutečnost, že také ve vědeckých, případně žurnalistických publikacích se obrázejí recepční nebo interpretační dějiny Švejka v německé kultuře, např. nejnovější německý překlad knihy Lidský profil Jaroslava Haška od R. Pytlíka přibližuje osobnost J. Haška německému čtenáři. A nakonec musíme mít na zřeteli, že srovnání Haškova Švejka a Brechtova Švejka v dramatickém zpracování jsou přínosem pro marxistickou srovnávací literární vědu. To vše svědčí o neobyčejném účinku této jedinečné postavy světové literatury v německém kontextu a v NDR.

V souhrnných dějinách česko-německých literárních vztahů, přičemž se má poznatky týkají celkového pohledu, má německý překlad Švejka Grety Reinerové ve vzájemných literárních vztazích výjimečnou, ne-li jedinečnou úlohu. Výše uvedené kladné recenze německého komunistického resp. s levicí sympatizujícího tisku rozhodujícím způsobem ovlivnily recepci Švejka v českém kontextu, v kontextu domácí literatury.

Nepočítaje kladné přístupy, které zaujal I. Olbracht už roku 1921 nebo J. Fučík, dominovalo zde totiž rozhořčené odmítavé stanovisko, které na konci dvacátých let zřetelně vyslovili především Jaroslav Durych nebo Viktor Dyk, vycházejíce z katolicky konzervativních případů z nacionalistických pozic. Švejk se nehodil k svatozáři, která obklopovala Medkem realizovanou legionářskou legendu, ba dokonce na ni působil destruktivně. A nezapadával sem ani autor Švejka, který byl bolševickým funkcionářem v Rusku, a který byl měšťanskou publicistikou cílevědomě opovrhován. Proto jeho román nebyl dlouho považován za literární hodnotu. V tom smyslu při diskusi o překladu Švejka konstatuje F.C. Weiskopf: "Literární kritici se rozčilují, vážení profesori ztracují "dobrého vojáka" co by bezhodnotnou prasárnu, která způsobí v očích ciziny jen ostudu." Grete Reiner, překladatelka Haškova díla, mohla již v květnu 1927 oprávněně konstatovat: "... největším zadostiučiněním je pro mne ta okolnost, že teprve překladem Švejka do němčiny byla odhalena Haškova hodnota i před jeho krajany." Totéž vyplývá i z dějin recepce Švejka v českém kontextu třicátých let.

Tyto poznámky se dají dále rozvést a prohloubit. Vycházejí ze stanoviska srovnávací literární vědy a z hlediska zahraničního bohemisty, nabízejí se nám dvě možnosti, jak tuto problematiku vidět: za a/ literárně typologické analogie, případně difference Švejka vůči dobovým, případně pozdějším německým dílům, která se zabývají osudem člověka v první a druhé světové válce, a za b/ relace mezi českým originálem a německým překladem.

Protože jsem se již pokusil prvé stanovisko krátce

objasnit a také proto, že v článku Radka Fytlíka Přijetí Haškova Švejka ve světě byly zásadní problémy vymezeny, omezím se v druhé a závěrečné části svých poznámek na objasnění druhého momentu k otázkám překladu překladatelky Grety Reinerové, jejíž překlad je až dodnes nepřekonaný a zároveň "standardizovaný", to znamená, že v něm je zachycena dobová norma, která svůj čas i předběhla, což nebývá u překladu pravidlem. Na rozdíl studií, které se otázce německého překladu věnovaly, chtěl bych otázku adekvátního překladu rozšířit o faktory, které mají význam dnes u nás v NDR. Řečeno v terminologii teorie překladu znamená to, že je nutno ptát se po aktuálnosti překladu, který stejně jako originál je věcí minulosti a má i svou vlastní minulost, neboť je mu již 57 let. Chtěl bych tento komplex otázek shrnout do následujících tezí:

1. Můžeme-li si vůbec takovou otázku připustit, je to proto, že překlad z roku 1926 právě pokud se týká uměleckého hlediska byl tvůrčím výkonem a to jak v poměru k originálu, tak i jeho samostatná jazyková práce. To je očividné v následujících bodech:

za a/ překladatelka četla a interpretovala originál jako jazykové umělecké dílo a hledala v jazykové oblasti adekvátní prvky ke struktuře Švejka.

za b/ pokusila se zachytit stylovou homogenitu díla ve smyslu literární stylizace, která se vyznačuje prolínáním "hovorové" a "obecné" češtiny; přičemž se tu objevuje jasná tendence k užívání vulgarismů. Tak to také odpovídalo prostředí rakousko-uherské armády. To se snažila vyjádřit v homogenní německé stylové normě. Za podklad si zvolila pražskou němčinu pražských malo-

měšťáků na Malé Straně v první čtvrtině dvacátého století a obohatila ji expresivně příznakovou stylovou rovinou, která jí umožnila užít adekvátní vulgarismy jako v originálu; za c/ posunula tím sice stylovou normou v relaci k originálu v tom smyslu, že provedla zvláštní jazykovou lokalizaci; ale na druhé straně si tím vytvořila možnost reprodukovat funkcionální-stylistickou expresivitu originálu jako základní stylovou normu díla.

2. Z toho vyplývá, že ve své stylové rovině stojí originál a překlad ve vztahu k jazyku vůbec; ačkoliv jsou samozřejmě chápány jako norma mimoliterární a lokálně ohraničená, mají ve své základní struktuře přece jen literární význam. Tímto vzniká nezbytné napětí, které se Greta Reinerová pokusila vyrovnat celou řadou důležitých jazykových změn. K nim patří: za a/ možnost kompenzace ztráty stylisticky-expressivních prvků pomocí lokalizace, přičemž se klade důraz na napodobování češtiny v německé jazykové oblasti. Překladatelka využívá jazykové komiky, když nechává Čecha mluvit německy tímto způsobem:

V noci zpíval, s vodpuštěním, když ho reuma chytlo /
in der Nacht hat er, mit Vergeben, wie ihn das Rheuma
gepackt hat, gesungen;

nebo: Z toho nekouká než Pankrác /

draus schaut nix heraus als Pankrác

za b/ jistá literárnost v tom smyslu, že určité vulgarismy se zjemňují, ačkoliv v německé literatuře, ještě v dobách naturalismu, byl možný i svéráznější způsob vyjadřování, než ve stejné době v české literatuře. Příkladem je tento způsob:

Záchod máme přímo před hubou /

den Abort hamr direkt vorm Mund.

3. Překlad je tedy i jazykově umělecký samostatný výkon, to jest ve své základní struktuře adekvátní originálu /v roce 1926/, i když ztráty na stylistické expresivitě jsou nezbytné a to ve fonetické rovině /hubenejch nebo tlustejch/, v gramatické rovině /s nebeskýma kozama/ nebo v lexikální rovině stylistických odstínů germanismů, jako "Maul halten und weiter dienen" nebo "pucflek".

Tato zjištění jsou východiskem pro srovnání originálu s překladem v dnešní době. Řada okolností svědčí o tom, že dnes jsou jiné podmínky pro adekvátní jazykový účinek originálu. Z nich nejdůležitějšími se mi zdají tyto:

- za a/ ztráta povědomí tradice jihoněmecké stylové normy všeobecné a rakouské zvlášť, především ve své hovorové všední formě;
- za b/ distance od někdejší rakousko-uherské monarchie a bagatelizace militaristického nebezpečí po zkušenosti s fašistickými hanebnostmi v druhé světové válce, se zřetelem k faktu, že i v naší době existují reakční síly, např. v latinské Americe;
- za c/ mizející povědomí pražské němčiny a tím i jazykové normy překladu Švejka;

Tomuto postavení překladu zdánlivě protiřečí kladné působení a tradice Švejka v německé kultuře. Také komika, vznikající napodobováním češtiny - mimo jiné také u Brechta -, umožňuje aktualizaci ve smyslu eventuální distance

a tím způsobuje u recipienta pocit převahy nad znázorněným faktem a předmětem.

Klasický překlad Greta Reinerové má tudíž dnes - v současné době v NDR - jak záporné tak kladné stránky. Určitý negativní rys vidím hlavně v přílišném zdůraznění napodobování češtiny, oné jazykové normy, která se objevuje především v dialogích a zvláště ve Švejkových monologích a replikách. K tomu patří:

a/ chybné předložky, které odpovídají utraquistickému užívání jazyka v Praze dvacátých let:

kdyby někdo sem přišel, pro toho ratlíka,
na kterého jsem vzal zálohu /
und wenn jemand herkäm um den Ratler,
auf den ich mir Anzahlung genommen hab

b/ užívání jihoněmeckých pojmů, které v dnešním kontextu vyznívají příliš nadneseně

aby mne z blázince vyhazovali bez oběda /
dass man mich ausm Irrenhaus ohne Mittagsmahl
herauswirft;

nebo dnes nesrozumitelné je:

dejte ho za katr /
steckt ihn hinters Kater;

nebo stylovou hodnotu zlehčují a tak výpověď zároveň omezují jako:

pojedu na vojnu na vozejku /
ich wer im Wagerl zur Assentierung fahren;

c/ chybná spojení se vztažnými zájmeny a tím chybné syntaktické využití, které přesahuje originál /což ale Kisch ve dvacátých letech výslovně tránil/:

A ten děkan na stará kolena dal se do studování svatého Augustina, kterému říkají, že patří mezi svaté otce a dočet se tam, že kdo věří v protinožce... /

Und dieser Dekan hat auf die alten Tage angefangen, den heiligen Augustin zu studieren, den, was man sagt, dass er zu den heiligen Völkern gehört und hat dort gelesen, dass der, was an die Antipoden glauht...

Jevy tohoto druhu, které zde byly paradigmaticky zvoleny z oblasti lexikálně-syntaktické roviny, rozšiřují představu o jisté "blbosti" Švejka a tím také tu interpretaci, která byla v drammatizaci Maxe Broda nebo Hanse Reimanna a ve vystoupení Pallenberga v představení Piscatorově akcentována.

Naproti tomu pozitivně vyznívají v dnešní situaci následující prvky:

za a/ jazyková základní norma překladu vyzdvihuje dílo od počátku nad jiná jazykově umělecká díla; v přednesu herců NDR, od dob Franze Kutschery se tím zároveň akcentuje lidová komika;

za b/ jedinečný plastický jazykový způsob podání se co nejvíce dodržuje;

za c/ slovní vtip originálu se zachovává; také překlad jej zachovává ve své jazykově-stylistické struktuře. To je výsledkem pečlivé práce G. Reinerové jako překladatelky, neboť zachovala jak věrnost vůči originálu, tak i schopnost tvůrčího a tím také adekvátního postupu. To dokazují příklady jako:

Zprvu si dobře neuvědomili toho obratu, až když seděli
v kuchyni /

erst als sie in der Küche sassen, ging ihnen ein Licht
auf

Nebo se zřetelem na posílení sémantiky, tímto způsobem:

utek do Švejcár / er ist nach der Schweiz durchgebrannt

Nebo užíváním cizích slov, např.:

jsem si opatřil od jednoho holiče /

hat ich mir von einem Raseur... versorgt

Nebo odpovídající reprodukcí slovního vtipu /například když
mluví baronka von Botzenheim "česky":

Český foják, toprá foják, kriplfoják, pýt tapferfoják /

Tscheski Soldat, brav Soldat, Kripplsoldat sein tapfer

Soldat.

Takové příklady dokazují, že se překladatelka snažila o
funkčně adekvátní reprodukcí a současně usiluje o výraznou
stylistickou homogenitu. Její překlad je, i když můžeme z
dnešního hlediska poukázat na určité negativní rysy, v česko-
německých literárních vztazích ještě nedoceněn jako jazykově
tvůrčí výkon. Greta Reinerová tak přispěla k významnému půso-
bení Haškova díla v německém jazykovém kontextu, o čemž se
zde hovořilo.

Franz Peter K ü n z e l (NSR)

Švejk v NSR nadále žije a především velké mírové hnutí,
které máme v západním Německu, žije v duchu Švejka a ti li-
dé, kteří jsou motorem, dynamikou tohoto mírového hnutí, čas-
tokrát se také ve svých diskusích na Švejka a jeho boj proti
válce a především proti válečné mašinérii odvolávají.

Mohl bych říci několik superlativů, jak Švejk v západ-
ním Německu ještě žije.

Chci se zde spíš omezit na něco, čemu bych mohl říci se-
bekritika, nebo dokonce národní sebekritika: že totiž život-
nost Švejka přináší také jisté nebezpečí.

Jedno z hlavních nebezpečí je, že u nás se říká: co
Čech - to Švejk; co kterákoliv reakce Čechů na kterémkoliv
poli života - to švejkovina. To samozřejmě je něco, proti če-
mu se budeme muset v příští době ohradit.

Švejk je u nás asi z toho důvodu tak známý a Hašek ja-
ko jeho autor právě z toho důvodu tak málo známý. Jedním dů-
vodem je překlad Grete Reinerové, ke kterému se tady již vy-
jádřil prof. Jähnichen, ale k němuž bych přece jenom chtěl
tři slova dodat. Totiž pro jednotlivé roviny českého jazyka
jako jazyka spisovného, obecného a hovorového, který se dá
tak lehce a tak skvěle skloubit v literárním textu, my konec-
konců nemáme pandán. Máme jenom Umgangssprache a Schriftspra-
che, tedy jazyk hovorový a jazyk spisovný. Při překladu z češ-
tiny - ne jenom u Haška - máme proto veliké potíže a někdy se
nám nepovede substanci, alespoň formální substanci, z českého
románu či z české básně přeložit také do němčiny.

Druhý důvod je, že Švejka, který dnes patří skoro automaticky do německé knihovničky mladého člověka, mladý člověk u nás nečte, nýbrž seznamuje se s ním pomocí filmu, televize, rozhlasových her atd. Tady samozřejmě Švejk je zkrácen na ještě menšího človíčka a tím pádem se překlad ukazuje ještě nebezpečnější, protože se na to berou herci, kteří umějí to, čemu se říká v němčině *hemäkeln*. *Bemäkeln* znamená, že někdo mluví německy, ačkoliv vlastně německy neumí; to se samozřejmě Němci do jisté míry líbí, ale Švejka tím pádem buď podceňuje nebo v některých věcech také přeceňuje.

Chtěl bych říci ještě jedno slovo k zkrácení, které podle mého mínění na Západě existuje, ale řekl bych méně v NSR než v jiných zemích. Myslím, že toto nebezpečí není tak velké, protože na jedné straně přívál informací je až nelidský, nepřikládá se jedné výpovědi taková váha; kromě toho se ihned staví proti takové výpovědi zase protiváha. Neznám film, neznám rozhlasovou hru, která, když vykreslila Švejka jednostranně, by se nesetkala ihned s patřičnou kritikou.

Aktualizace Švejka tedy má u nás - ale domnívám se na celém světě - dvě stránky. Jedna stránka je, že Švejka potřebujeme jako bojovníka za mír a proti zbrojení, ale na druhé straně se aktualizuje Švejk pro všechno, co se dnes okolo Čechů, okolo češství, okolo ČSSR děje. Je to nálepka, je to etiketa, je to - jak jsem už zdůraznil - nebezpečné.

Máme zapotřebí méně Švejka jako sociologický fenomén, ale více Švejka jako literaturu.

Jiří Pavelka

Můj příspěvek má název Dobrý voják Švejk v řadě.

V době, kdy vycházejí *Osudy dobrého vojáka Švejka*, se s českou prózou v mezinárodním kontextu nepočítá. V celém XIX. století totiž nevznikl velký společenský román, který by obohatil světovou literaturu, naopak jsou nemalé problémy s jeho konstituováním jako základní genologickou kategorií. Situace se podstatně nemění ani na počátku XX. století. Bez zřetelných souvislostí s předcházejícím vývojem české literatury se záhy po skončení první světové války objeví dílo, které vyhodnocuje dobové, politické a historické události natolik osobitým a myšlenkově pronikavým způsobem, že se stává snad umělecky nejsilnějším literárním odmítnutím válečného násilí vůbec.

Osudy dobrého vojáka Švejka ovšem získávají v tomto ohledu další primát. A to zásluhou pronikavé analýzy společenských mechanismů a zásluhou satirické nadsázky formulující životní lidský typ, i zásluhou schopnosti vyrovnat se po svém s diskutovanou, ale neřešenou otázkou češství.

Tento první velký český román, román stávající se současně klasickým dílem světové literatury, nepředstavuje nahodilou syntézu geniálního jedince, ale je součástí kolektivního úsilí celé české literatury o pochopení historického horizontu doby a českého údělu v něm.

Můj příspěvek chce alespoň taxativně upozornit na nejvýznamnější a často podceňované pokusy tohoto zaměření.

Postavení českého národa, zavlečeného proti své vůli na bojiště první světové války, nedovolilo, aby literatura zau-

jala pozice kterékoli z bojujících stran. Český historický horizont je také mnohem zastřenější než v revolučním Rusku, o jehož vnitřních proměnách bylo české zázemí informováno jen zprostředkovaně a většinou nepřesně. Z těchto důvodů mohla v naší kulturní oblasti vzniknout řada protichůdných i vzájemně se doplňujících reakcí na válku.

V české literatuře nacházíme Křižkovu poezii bolestné dezorientace, Medkův vojácký nacionalismus i Čarkův útěk ke konzervativnímu českému selství. Nacházíme Šrámkovu oslavu nezkompromitovaného mládí a čisté smyslovosti jako formu odporu proti válečnému světu i Welnerovy apokalyptické vize hroutícího se světa, jimž dokázala dát humanistické vyznění Vančurova Pole orná a válečná.

Báseň Karel Toman našel v době války, jako obranu před válčícím světem, jistoty v chudých a otrodných silách domova. Viktor Dyk svou vírou v úspěch národně osvobozenického boje vytváří bojovný typ politické poezie. Reportážně věrné zprávy o situaci českého vojáka na frontě přináší Třicet zpěvů z rozvratu St.K. Neumanna, sbírky Hořejšího i legionářský román Jaroslava Kratochvíla.

Revoluční akci jako důsledek zhodnocení válečných událostí nachází proletářská poezie Neumannova, Horova, Seifertova a Wolkrova a nachází ji také poetistický Podivuhodný kouzelník Vítězslava Nezvala. A ve výčtu osobitých českých reakcí na první světovou válku bychom mohli pokračovat.

K zajímavým literárním kontemplacím nad vývojem civilizace a násilím je fantastický román Jiřího Haussmanna Velkovýroha ctností i Čapkovo drama RUR.

Také Osudy dobrého vojáka Švejka představují reakci českého národního kolektivu na válku, nikoliv ovšem jedinou typicky českou reakcí na válku a ani jedinou reakcí umělecky zdařilou.

Jaroslav Hašek se svým románem staví do řady českých spisovatelů, kteří se pokoušejí interpretovat dobovou společenskou praxi a obhájit smysluplnost lidské aktivity v nejméně příhodných podmínkách: v době masového vraždění tisíců nevinných.

Jaroslav Hašek románem Osudy dobrého vojáka Švejka není v české literární produkci osamocen ani v letech dvacátých, které se s válkou se ctí vyrovnávají. Stojí v řadě ostatních českých prozaiků a básníků, obdobně jako stáli v řadě čeští spisovatelé v době okupace a po skončení druhé světové války. S jedním, ovšem podstatným rozdílem: Hašek měl schopnost nabídnout kulturně a politicky diferencovanému světu více než ostatní.